

LITTERATUR

UPPSALASTUDENTEN GENOM TIDERNA

Uppsalastudenten genom tiderna, En skildring utgiven i anledning av Uppsala Studentkårs hundraårsminne 1849, Uppsala 1950.

»En samlad framställning av uppsalastudenternas liv och verksamhet genom tiderna har hittills saknats, ehuru otaliga skildringar föreligga, som beröra olika sidor och epoker av akademiskt uppsalaliv. När en dylik skildring nu framlägges, är det vår förhoppning, att den skall visa sig fylla ett verkligt behov och bli till glädje för flera generationer av uppsalastudenter» heter det i förordet till boken »Uppsalastudenten genom tiderna». Boken kommer nog att till fullo motsvara utgivarnas förhoppning. Här är ej plats att utförligt redogöra för innehållet, endast de olika artiklarna må, i den ordning de förekomma, nämnas. Förste bibliotekarien fil. dr Jonas L:son Samzelius skriver om »Studentliv och nationer under 1600- och 1700-tal» och fil. lic. Sven G. Svenson om »Studentens klang och jubeltid. Från Juntan till skandinavismen», i vilket kapitel tecknas intressanta drag i den s. k. uppsalaromantikens förhistoria. F. förste bibliotekarien fil. dr Arvid Hj. Uggla skildrar, under rubriken »Från åttiotalet till första världskriget. Radikalism och nationell rörelse», den tid som omedelbart föregått vår egen, och för innevarande epok redogöres i kapitlet »1914—1949. Studenten blir fackmedveten och kårsinnad» av fil. lic. J. L. Hartmann och fil. lic. Eva Wennerström-Hartmann. Efter denna allmänt historiskt orienterande del följer fyra smärre mera speciellt betonade bidrag. Docenten teol. dr Nils Karlström skriver om kyrkliga och frikyrkliga förgrundsfigurer, föreningar och händelser i »Från ett sekels kristet studentliv», major Gustaf Moberg berättar om bl. a. den fysiska fostrans utveckling i »Från exercitier till modern idrott», fil. lic. Ejnar Haglund redogör för »Några drag ur studenternas musikliv» och framlidne bibliotekarien frih. Nils E. Taube skildrar initierat spex och teater i uppsatsen »I de glada musernas tjänst». Slutligen följa listor över nationernas och studentkårens förtroendemän samt en karta från år 1770 över Uppsala stad.

»Upsalastudenten genom tiderna» är en gedigen och vederhäftig publikation, där tonvikten är lagd på att så allsidigt som möjligt i historisk följd ge en bild av hur den studerande ungdomen i denna stad haft det under gångna tider fram till den dag som nu är. Genom här och var återgivna händelser av ganska uppsluppen natur och genom ett mycket gott bildmaterial, som redigerats av friherrinnan Gurli Taube, är »Upsalastudenten genom tiderna» ej bara en lärorik och vacker utan också en rolig bok.

A.-M. T.

S. A. HÄGGS LEVNADSMINNEN

S. A. HÄGG, *Mina levnadsminnen*, Kooperativa förbundets bokförlag, Stockholm 1950.

I serien »Skrifter utgivna av Arbetarnas kulturhistoriska sällskap» har nu skomakaremästare S. A. Häggs i Uppsala levnadsminnen utgivits. Hägg var en av de mera kända uppsalaborgarna under slutet av förra seklet och hade tagit aktiv del i Uppsala kommunala utveckling. Innan han slog sig ned som hantverkare i staden hade han vistats utomlands, i bl. a. S:t Petersburg och Paris, och hans intryck och upplevelser från dessa orter och de resor, han företagit, utgöra det intressantaste inslaget i hans »Levnadsminnen». I Paris var han t. ex. åsyna vittne till oroligheterna med anledning av revolutionen år 1848.

Hägg var en helt och hållet självlärd man med omfattande, ehuru kanske ej så djup beläsenhet, och hans reflexioner över företeelser och händelser äro värda all uppmärksamhet. Något störande är emellertid en stundom alltför starkt framskymtande självbelåtenhet. Författaren låter framställningen kretsa litet väl mycket kring sin egen person; det hade ur kulturhistorisk synpunkt varit mera givande om han utförligare belyst t. ex. 1880-talets arbetares och hantverkares syn på »Lokal og Forhold».

Det har redan sagts att Hägg var en helt självlärd man. Detta återspeglas i högsta grad i hans sätt att uttrycka sig, språket i boken vimlar av konstruktioner och ord som numera blott användas i Grönköpings Veckoblad. Detta är emellertid ej sagt i kritisk mening utan endast som ett konstaterande. I S. A. Häggs »Mina levnadsminnen» kan man lära känna en stark och ganska ovanlig personlighet. Som utgivare av boken står Ernfrid Jäfvert, som i slutet av förordet uttrycker en förhoppning om att »Häggs arbete skall

finna läsare bland allmänheten och bland hantverkare, som intressera sig för gångna tiders liv och leverne».

A.-M. T.

ÖSTHAMMARS STADS HISTORIA

TOR SCHRAM, *Östhammar*, Skildringar ur en svensk småstads historia, Östhammar 1949.

Framlidne östhammarsbon köpman Tor Schram har med sin bok om Östhammar åstadkommit en värderik liten volym. Schram benämner boken i en underrubrik »Skildringar ur en svensk småstads historia» och låter i dessa skildringar läsaren till att börja med taga del av hur staden uppkommit. Kapitlet härom belyser författaren genom talrika utdrag ur medeltida dokument, bl. a. återger han in extenso en skrivelse av 25 mars 1368, i vilket konung Albrekt av Mecklenburg förnyar stadens privilegier. Man får veta en hel del om stadens öden i skiftet mellan medeltiden och nyare tiden, om hur Östhammar flyttades, gav upphov till Öregrund, och flyttades tillbaka igen. Man får en inblick i vad rysshärjningarna år 1719 inneburo; förlusterna i fast och lös egendom uppskattades till 48 050 daler kopparmynt. Den enda oskadade byggnaden i staden var kyrkan. Författaren berättar vidare om stadens styrelse och rättsväsen, ett mycket innehållsrikt kapitel med en mängd tidstypiska och intressanta episoder utförligt återgivna. Utförliga äro även kapitlen om näringsliv, hantverk och sociala förhållanden. Om det kyrkliga livet i Östhammar och om den kyrkliga rättsskipningen på platsen handlar ett kapitel, som ger vid handen att en del kyrkobesökares uppförande måhända ej varit det bästa. Ovanan att sova i kyrkan påkallade livlig aktivitet från kyrkväktarens sida. De kyrkliga myndigheterna lade sig vinn om ett ordnat skolväsen i staden, något som av de tydligen i rätt många fall tämligen råbar-kade stadsborna ej mottogs med någon större entusiasm. I bokens sista kapitel berättas om sällskapsliv och nöjen, om skarpskytteföreningen och »messingssextetten», om krogliv och julkalas, cirkus och positivhalare, och slutligen får boken utmytna i en skildring av Oscar II:s besök i staden sommaren 1892.

Tor Schram skriver enkelt och anspråkslöst, och man stöter sig ej allvarligt på de små språkliga skönhetsfel, som förekomma här och där. Hans skildringar ur hemstadens historia utgöra en roande och angenäm läsning även för andra än infödda östhammarsbor, och man kan vara tacksam för att, genom särskild tillskyndan från

fröken Ingrid Schram och stadskamrer Sigurd Johansson, anteckningarna nu utkommit av trycket.

A.-M. T.

STJÄRNGOSSARNA

HILDING CELANDER, *Stjärngossarna, deras visor och julspel*, Nordiska Museets handlingar 38, Göteborg 1950.

I »Stjärngossarna», en diger volym på femhundra sidor, har Hilding Celander givit en uttömmande skildring av en i utdöende stadd tradition, som i gångna tider utgjort ett markant inslag i julfirandet. Celander konstaterar att stjärngosse-företeelsen har mycket gamla anor, återgående på allehanda dramatiska element i anslutning till den kristna gudstjänsten redan på 300-talet, såsom exempelvis julspel. På 800- och 900-talen utarbetades dessa dramatiska element till ofta helt fristående skapelser, och via medeltidens tyska julspel och s. k. stjärnsjungning inkommer stjärngossetraditionen i Sverige. De äldsta uppgifterna härom äro från 1650-talet. I Sockholm hade t. ex. år 1655 några skolynglingar anklagats inför konsistorium för att de »gått omkring i staden med en stjärna och apat efter Kristi födelse och andra heliga verk». Liknande meddelanden finnas från Strängnäs, Västervik m. fl. platser, varför man har anledning förmoda att företeelsen redan då var ganska allmän.

Celander redogör i fortsättningen för nyare uppteckningar om stjärngossarna, landskapsvis, där man särskilt lägger märke till företeelsens rika framträdande i Uppland; på sidorna 211—221 behandlas detta landskap. På tvenne utmärkta kartor i slutet av boken kan man följa stjärngossetraditionens intensitet i olika trakter i landet. I fråga om Uppland märker man en tydlig skillnad på den östra delen, där traditionen endast är sparsamt förekommande, och den mellersta och västra delen, där stjärngossetraditionen är mycket riklig. Hur traditionen dör ut, mycket tack vare väckelsefromhetens uppfattning av företeelsen såsom ytlig och i någon mån blasfemisk, och hur den i vår tid åter lever upp får man veta om i bokens senare del. Dessförinnan har Celander utförligt beskrivit de många olika momenten i stjärngosseseden, texter för sångerna, tidpunkten för »gåendet med stjärnan», stjärngossarnas utstyrsel m. m.

Verket är försett med utomordentliga illustrationer, och på bokens sista sidor återfinner man även en del noter till sångerna. »Stjärngossarna» är ett synnerligen gediget och intresseväckande arbete, som man vill rekommendera på det varmaste åt läsekreten.

A.-M. T.

FRÅN GÅNGNA TIDERS UPPSALA

GURLI TAUBE, *Från gångna tiders Uppsala*, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1950.

Med utgångspunkt från bildsamlingar, brev och dagböcker m. m. har friherrinnan Gurli Taube i föreliggande arbete givit några person- och kulturhistoriska glimtar från 1700-talets och 1800-talets Uppsala.

Det första av de sex kapitlen behandlar en av de få personer, som i bild förmedlat kännedom till vår tid om hur 1700-talets Uppsala såg ut, nämligen sekreteraren vid landskansliet Johan Gustaf Härstedt. Friherrinnan Taube berättar levande om Härstedts öden i staden, om hans umgänge i den Malmstedtska familjen, om hur han kom att gifta sig med Anna Maria Lenngrens yngre syster Brita Christina, om hans kontroverser med de akademiska ritlärarna och om hur han vandrade omkring i och utanför Uppsala och i visserligen konstlösa men kulturhistoriskt värdefulla målningar avbildade ej blott monumentalbyggnader utan fastmera professors- och borgaregårdar, herrgårdar, ruinpartier efter den stora branden 1809, då halva Kamphavskvarteret förstördes m.m.

Nästa kapitel handlar om norrlandsstudenten Fale Burmans tämligen mödosamma leverne såsom informator i tur och ordning för tvenne ynglingar Leuhusen, den unge Claes Fleming och gossarna Erik och Albrekt Haij. Burmans syssla som informator, under den tiden dessa ynglingar vistades i Uppsala, bestod ej så mycket i att införa disciplinerna i de vittra idrotterna som i att introducera dem hos landshövdingen och ett antal professorer samt att i stort sett fungera som en kombination av betjänt och tutor. Burman blev senare lektor i Härnösand och gjorde en bestående insats på hembygdsforskningens område i sitt fädernelandskap Jämtland.

Tredje kapitlet skildrar några drag ur general Carl Alexander Hårds leverne. Särskilt fäster man sig vid den del av skildringen, som behandlar Hårds senare år, i Uppsala, där han framträdde som en av stadens mera markanta profiler.

Ej minst intresse tillvinner sig det fjärde kapitlet, som till rubrik har »Fotografen Osti». Kapitlet är utformat till en historik över den kände uppsalafotografen Henri Ostis liv, interfolierad av tekniska upplysningar om fotograferingskonsten i dess begynnelse samt av glimtar från 1860-, 1870- och 1880-talens Uppsala. Ostis synnerligen värdefulla samling plåtar höll på att få skatta åt förgängelsen genom att man 1929 börjat tvätta den till omkring 16 000 nr uppgående negativsamlingen för att avyttras som rutor för drivhusfönster! Ge-

nom ingripande från Upplands fornminnesförening räddades Ostis samling, som nu är deponerad på Universitetsbiblioteket.

Det femte kapitlet förmedlar glimtar ur Signe Wennerbergs dagböcker 1870—75, där man från uppsalahorisont mest gläder sig åt Gunnar Wennerbergs dotters små skildringar av olika upplevelser i den stad, som hennes fader genom sina »Gluntar» givit en nimbus av särskild romantik. Signe Wennerberg får även erfara något av detta odefinierbara, som hänger samman med uppsalavår och srenader. Ett avsnitt, betitlat »Krusenbergsresan», ger en god bild av herrgårdslivet; Gustaf Cederströms person intar en av de främsta platserna i skildringen, särskilt fäster man sig vid hans förmåga att på ett livfullt och charmerande sätt förtaga det dåliga intryck av Uppland, som miserabelt väder och resebesvär eljest skulle kunna ha gjort på de Wennerbergska släktingarna.

Bokens sista kapitel är endast med ett svagt band knutet till Uppsala. Det manuskript, som ligger till grund för skildringen, har nämligen en gång upplästs i den Geijer-Silfverstolpeska kretsen i Geijersgården. Eljest handlar kapitlet om Betty Ehrenborg-Posses upplevelser hos den s. k. Kisamor, en av de mest kända »kloka gumorna» vid mitten av förra århundradet.

Friherrinnan Taube har med »Från gångna tiders Uppsala» berikat litteraturen om denna mångomskrivna stad med en liten läs- värd och roande volym, som bereder envar intresserad några innehållsrika timmar vid aftonlampan. Särskilt värdefullt är det, att man lätt känner igen sig vid en jämförelse med Uppsala av idag, tack vare att författarinnan överallt där hon talar om en lokalitet omnämner vad densamma motsvaras av i den nutida staden.

A.-M. T.

ÖRSUNDSBRO SOM DEN SVENSKA KOOPERATIONENS VAGGA

ELFRED KUMM, *Samköp för hundra år sedan*, Robert von Kraemer och den svenska Kooperationens uppkomst. Kooperativa förbundets bokförlag, Stockholm 1950.

Elfred Kumm tecknar i sin bok intressanta drag i jordbruksnäringens historia under 1800-talet och skildrar landshövdingens i Uppsala län Robert von Kraemer eminenta insatser för jordbrukets höjande i såväl tekniskt som ekonomiskt avseende. Genom von Kraemer bildas Uppsala läns hushållningssällskap, i vars regi stora

nyodlingar företagas, lantbruksmöten hållas, skogsvård organiseras, försäkringsväsen och jordbrukskredit m. m. växa fram. En mycket viktig sak är fröhandeln samt införandet av nya plogtyper och import av en bättre kreatursstam. I allt detta tog von Kraemer ytterst verksamt del, ja, han skydde ej att själv köra plogen för att visa hur den skulle köras.

Ur hushållningssällskapets roll som förmedlare av fröhandeln och ploghandeln och anskaffningen av övriga varor framväxte hos von Kraemer tanken på att låta jordbrukarna få goda och ej av mellanhänder fördyrade varor genom att organisera jordbrukare inom ett distrikt till en gemensam inköpsförening. von Kraemer ägde gården Taxnäs invid Örsundsbro och därför var det naturligt att en förening av ovan nämnt slag här kom att bildas, nämligen Lagunda och Hagunda häraders varuanskaffningsbolag. Den omfattade en bygd, vilkas bönder sedan gammalt hyllat den fria handeldens principer.

I Örsundsbro, beläget mitt emellan Enköping och Uppsala, hade den kringliggande rika jordbruksbygden ett naturligt centrum. Hellre än att »krusa för de snikna och sturska borgarna» i nyssnämnda städer, idkade man egna affärer genom att föra spannmål till bergslagstrakterna och i gengäld därifrån skaffa sig järnprodukter och andra alster. I och med att England och Tyskland genom användande av stenkol i järnindustrien kom att detronisera Sverige från dess position som främsta järnproducerande land, blev välståndet i början på förra seklet i Bergslagen mindre. Man nödsakades att själv odla spannmål i större utsträckning, och Örsundsbrotraktens spannmålsodlare fingo således se sig om efter en ny marknad.

I bokens sista avsnitt låter författaren läsaren stifta bekantskap med den nämnda konsumtionsföreningen, som var den första i landet, och de män som buro upp företaget. Kumms bok har förtjänsten att den belyser ett förut nästan helt obeaktat område, nämligen förhistorien till den svenska Kooperationen; man har bara en anmärkning att göra, nämligen att förf. ej meddelar vilka källor, som stått honom till buds.

A.-M. T.